

STUDII

FUNDAMENTE ISTORICE ȘI PERMANENȚE DEFINITORII ALE CULTURII JURIDICE ROMÂNEȘTI. TRADIȚIE NEOLATINĂ, SINTEZĂ EUROPEANĂ ȘI AMPRENTĂ PROPRIE ÎN UNIFICAREA CONSTITUȚIONAL- LEGISLATIVĂ

DOI: 10.24193/SUBBIur.65(2020).4.6
Data publicării online: 16.03.2021

Mircea DUȚU*

Rezumat: Înfrățirea unității constituționale (exprimată prin adoptarea Constituției din 29 martie 1923) și a unificării legislative (realizată în trei etape, în special prin extinderea legiurilor din Vechiul Regat în: 1928, Basarabia, 1938 Bucovina și 1943 Transilvania) au constituit acte naționale majore aferente procesului de desăvârșire a unirii politice din 1918 și consolidării statului național unitar român. Ele au provocat ample dezbateri politico-doctrinare în care s-au confruntat, în termeni specifici, dincolo de interese și priorități conjuncturale cele trei mari viziuni juridice și concepții asupra justiției din Europa timpului, aflate în prezență în România întregită: cea neolatină, preponderent formalistă, cea austriacă, a „dreptății materiale” și, respectiv, marca rusească, puternic socială. Dacă asupra necesității și chiar urgenței unificării legislative a existat unanimitate, disputele au purtat în privința metodei de realizare, iar rezistențele regionale au întârziat realizarea sa

* Prof. univ. dr. Mircea Duțu este Profesor de Dreptul mediului, președintele Universității Ecologice din București și directorul Institutului de cercetări juridice „Acad. Andrei Rădulescu” al Academiei Române, mircea.dutu@gmail.com.

efectivă și deplină. Experiențele generate în aceste contexte – de la cele patru anteproiecte de pact constituțional, la legi de uniformizare parțială, codificări reușite – Codul penal și Codul de procedură penală intrate în vigoare în 1937 – ori eșuate – Codul civil, Codul de procedură civilă și Codul comercial, promulgate din 1939–1940, dar a căror punere în aplicare a fost amânată sine die, impunându-se în cele din urmă extinderea legislației din Vechiul Regat în provinciile alipite – au prezentat și importante semnificații științifico-culturale. Ele au confirmat constituirea unui model românesc de dezvoltare juridică, edificat pe moștenirea romană, aderarea la modernitatea juridică neolatină, purtând amprentă proprie consolidată și diversificată de receptările și sinteza unificării juridice interbelice. În același context unificator, de sinteză europeană și afirmare proprie s-a cristalizat și o școală română de drept și o doctrină națională în materie. Tradițiile atunci configurate și definitivate au generat reperele unei identități juridice care au persistat peste timp și cu nuanțările cuvenite servesc astăzi ca orientări indispensabile în acceptarea și exprimarea integrării europene și globalizării generalizate în sensul unei hibridizări și dialog, și nu al impunerii unilaterale și ștergerii particularităților juridice naționale.

Cuvinte cheie: unitate constituțională; unificare legislativă; Constituția din 1923; continuitate organică; codificare; dezvoltare juridică; știința dreptului; cultură juridică; stat unitar; autodeterminare; școala românească de drept; integrare europeană; globalizare.

HISTORICAL FUNDAMENTALS AND
DEFINITIVE PERMANENCES OF THE
ROMANIAN LEGAL CULTURE. NEOLATIN
TRADITION, EUROPEAN SYNTHESIS AND
OWN FOOTPRINT IN
CONSTITUTIONAL-LEGISLATIVE
UNIFICATION

Abstract: Achieving constitutional unity (expressed by the adoption of the Constitution on March 29, 1923) and legislative unity (in three steps, especially by extending the regulations of the “Old Kingdom: 1928, Bessarabia, 1938 – Bukovina, 1943 – Transylvania) stand as major national acts related to the process of completion the political union of 1918 and consolidating the Romanian national unitary state. They have caused ample debates, facing, in specific terms, beyond conjunctural interests and priorities, there major legal visions and conceptions regarding justice in the Europe of the times, present in the reunified Romania: the neo-Latin, majorly formalist; the Austrian, of “material justice”; and, respectively, the Russian, of a strongly social nature. If regarding the necessity and even the urgency of legislative unification there has been a unanimous standing, the disputes concerned the method of realization, and regional resistances have delayed its effective and full realization. The experiences generated by these contexts – from the four draft projects of a constitutional pact, to laws for partial unification, and successful – the Criminal Code and the Criminal Proceedings Code of 1937 – or failed – the Civil Code, the Civil Proceedings Code and the Commercial Code, adopted in 1939-1940 but their entry into force delayed sine die, the sole imposed solution being eventually the extension of the regulations of the “Old Kingdom” over the unified provinces – bear as well several important scientific and cultural meanings. They have confirm the creation of a Romanian model for juridical development, built upon the Romanic inheritance, the adherence to the neo-Latin juridical modernity, under its own print, consolidated and diversified by the receptions and synthesis of the juridical inter-war unification. The same unifying context, of European synthesis and national affirmation, gave birth to a Romanian school of law and a national jurisprudence. The traditions the configured and completed have generated the landmarks of a juridical identity that have endured over time, with the specific nuances, and serve today as indispensable orientation in accepting and expressing the European integration and the generalized globalization, perceived as hybridizing and dialogue, and not as a one-sided obtrusion and deletion of national legal specificities.

Keywords: constitutional unity; legislative unity; Constitution of 1923; organic continuity; codification; juridical development; science of law; legal culture; unitary state; self-determination; Romanian school of law; European integration; globalization.

Cuprins

I.	Unificarea constituțională și învățămintele sale	253
II.	Unificarea legislativă – marea provocare a României Mari.....	262
A.	Codurile moderne – 1864; 1887 – „haină de împrumut, liber adoptată”	262
B.	O ocazie istorică ratată	263
C.	O dezbatere națională: ce fel de unificare?	266
D.	Unificarea prin codificare – o opțiune, în primul rând regală!	274
III.	Explicația prof. Mircea Djuvara.	279
IV.	Concluzii posibile.	281

Desăvârșirea procesului de unificare politico-statală prin actele de autodeterminare din 1918, acceptate de instanțele politico-legiuitoare ale vechii țări (1919) și confirmate de tratatele de pace de la Paris din 1919–1920 a presupus, în continuare, completarea și consolidarea sa înfăptuirea unității juridice – judiciare, constituțional-legislative, a regimului profesiilor domeniului, învățământului superior de specialitate, generarea științei și culturii naționale în materie ca o împlinire necesară a unei vieți comune a națiunii întregite. Fiecare dintre aceste dimensiuni fundamentale ale României Mari a ridicat probleme și întâmpinat dificultăți particulare spre rezolvare în frunte cu cea constituțional-legislativă. În noile condiții teritoriale și de populație ale țării reîntregite, vechiul cadru constituțional de organizare și funcționare a statului devenise insuficient și mai puțin reprezentativ. Pe lângă imperfecțiunile tehnice generate de modificările aduse

după 1866, pactul fundamental trebuia să exprime marile progrese și ineditele realități care marceau societatea românească și să cuprindă angajamentele cu valoare constituțională asumate pe calea tratatelor internaționale și „În afară de aceste împrejurări, o necesitate mult mai mare se ridica în fața guvernanților noștri: unificarea legislativă” dar, în același timp, „Era greu să se procedă la alcătuirea legilor de unificare atâta vreme cât nu erau fixate principiile pe baza cărora trebuie alcătuite aceste legi, atâta vreme cât nu se fixa cadrul general în marginile căruia viața să-și dureze instituțiile sale”¹.

Într-adevăr, la 1 decembrie 1918 se aplicau pe cuprinsul țării întregite patru legislații diferite ca tradiții, concepții științifico-culturale și izvoare de exprimare: cea aferentă Vechiului Regat, simbioza austro-ungară din Ardeal, varianta austriacă din Bucovina și moștenirea rusească din Basarabia. Ultimele trei s-au născut și aplicat fără vreo contribuție a populației autohtone și majoritare românești, fuseseră edictate de foștii stăpânitori și exprimau interesele, particularitățile și tradițiile lor juridice. Desigur, într-un plan abstract al tehnicii și ideilor generale de drept, multe din instituțiile aferente erau moderne, corespunzătoare spiritului și cerințelor vremii și își dovediseră, într-o anumită măsură, funcționalitatea socială. Altele, puține e drept, prin practicitatea lor, precum cărțile funciare, reușiseră să se impună ca utilitate și acceptabilitate și în rândul românilor din provinciile respective.

Diversitatea reglementărilor legale constituia însă un obstacol apreciabil în calea dezvoltării normale a vieții naționale în cadrul noilor frontiere ale statului român, devenit național unitar. „Viața țării – remarcă un ministru al justiției din acea perioadă – nu poate fi fragmentată pe provincii,

¹ Paul Negulescu, George Alexianu, *Tratat de drept public*, tomul I, Editura „Casa Școalelor”, București, 1942, p. 226.

ea se cere trăită într-un singur ritm de la Nistru până la Tisa și Dunăre, fără barierele unor sisteme de drept deosebite sau chiar dispersate”; așadar, „economia națională nu putea suporta o atare stare de lucruri fără o gravă stânjenire a dezvoltării pronunțat ascendente pe care bogățiile naturale ale țării și calitățile sufletești ale națiunii, întâiași dată descătuseate, o justificau”²; incongruența și diferențierile legislațiilor afectau negativ, în mod evident, activitatea economică, desfășurarea schimburilor comerciale și realizarea producției, iar o atare stare a legiuirilor constituia, totodată, și un însemnat inconvenient pentru desăvârșirea unității sufletești, edificarea unei științe a dreptului și culturi juridice românești unitare și reprezentative de ținută și sinteză europeană și dezvoltarea conștiinței unității naționale. În această ultimă privință „Legile pozitive sunt o concretizare a conștiinței de drept a unei națiuni, iar o națiune unitară și bine încheșată nu poate avea decât o singură conștiință”³. Regionalismul legislativ era un fenomen real, prezent major, dar evident păgubitor pentru procesul de desăvârșire a unității naționale; manifestat prin structuri juridice distincte, dacă nu în unele privințe și contradictorii, se considera pe bună dreptate că o atare situație nu putea fi „decât o etapă care uneori duce la realizarea unității, iar altă dată la sfărâmarea unității. Cum pentru noi aceasta nu putea fi concepută decât în sensul desăvârșirii unității, procesul trebuia grăbit în interesul superior al unei cât mai grabnice consolidări a țării”⁴. Dacă în privința necesității absolute a unificării constituțional-legislative nu era nicio îndoială, fiind considerată

² Valeriu Pop, fost ministru al justiției, *Prefață*, „Codul penal Carol II. Annotat”, vol. I, *Partea generală (art. 1–183)*, Editura Socec&cCo., București, 1937, p. VI.

³ Idem, p. V.

⁴ Idem, p. VII.

ca o consecință directă a realizării unității politice a neamului românesc și o condiție a consolidării acesteia asupra modalităților concrete de înfăptuire, s-au născut treptat și confruntat diverse puncte de vedere, manifestându-se și în acest context interese preponderent politice, divergente și opțiuni concrete greu de conciliat și de promovat în mod efectiv, dar persistând și decantându-se și unele constante ale gândirii și culturii noastre juridice. În cadrul acestora aveau să se angajeze, mai ales în primul deceniu și jumătate după actele din 1918–1920, pe lângă oameni politici și mulți dintre juriștii reprezentativi ai țării, exprimând cel mai adesea idei și poziții teoretice care reflectau școlile de drept cărora le aparțineau și preocuparea unor soluții cât mai adecvate pentru o Românie Mare văzută ca un spațiu juridic complex, de întretăiere și confluențe între marile curente cultural-juridice europene.

În virtutea unor evoluții organice, nu fără hiatusuri, dezvoltarea juridică a României a fost marcată, în marea perioadă interbelică de expansiune națională, de o anumită continuitate, având drept constante moștenirea romanică, opțiunea neolatină asumată în mod liber odată cu întemeierea așezământului politico-statal modern și urmarea ei fermă, precum și orientarea permanentă și consecventă spre înfăptuirea, desăvârșirea și consolidarea unității și impregnarea sa cu particularitățile națiunii române. În pofida diferențelor explicate istoric, generate de alipirea celorlalte trei provincii în 1918, aceste priorități s-au păstrat și s-au manifestat pregnant și în cadrul procesului de unificare constituțional-legislativă, pe calea netezirii treptate a asperităților, cristalizării conștiinței juridice proprii și cu ajutorul doctrinei și culturii juridice ale interesului și identității

naționale⁵. Astfel, s-au decantat elementele datului juridico-cultural românesc persistente și astăzi, componente ale identității constituționale, peste care nu se poate trece în nicio împrejurare, și aferente nucleului definițiv al culturii naționale și cu atât mai necesare de afirmat în contextul globalizării multidimensionale, uniformizatoare și depersonalizante.

Dintr-o asemenea perspectivă, analiza dezbaterilor teoretice și evaluarea întreprinderilor practice de unificare constituțional-legislativă interbelice relevă aspecte importante și oferă concluzii semnificative pentru etapa istorică respectivă și înscriere a sa în mersul general al dezvoltării juridice a României.

I. Unificarea constituțională și învățămintele sale

O primă măsură indispensabilă funcționării statului extins teritorial ca urmare a actelor de unire și prealabilă prin stabilirea principiilor de efectuare a unificării legislativ-judiciare a reprezentat-o unificarea regimului constituțional. „Îndată după întoarcerea de la Iași și înfăptuirea României Mari”, cum se arăta într-una din lucrările consacrate subiectului, cercurile de studii ale partidelor, în frunte cu cel al Partidului Național Liberal (PNL) și reprezentanți ai mediilor universitare, s-au preocupat „să fixeze care ar trebui să fie față de noile împrejurări sociale și politice, bazele viitoare ale Statului Român”. Astfel, au fost elaborate și publicate în anii 1921–1922 patru anteproiecte de constituție, însoțite de expuneri de motive aparținând PNL (D. Ioanițescu), lui Romul Boilă de la Cluj (aproxiat perspectivei Partidului

⁵ Mircea Duțu, Tudor Avrigeanu, *Fundamentele dreptății naționale. Tratatul de la Trianon și conștiința juridică românească*, Editura Universul Juridic, București, 2020, p. 140 și urm.

Național Român), Partidului Țărănesc (C. Stere) și prof. C. Berariu de la Universitatea din Cernăuți (pentru poziția bucovineană) și care au fost supuse analizelor și dezbaterilor ce aveau să conducă în cele din urmă la adoptarea Constituției României Mari de la 29 martie 1923 și înlăptuirea unificării constituționale. Fiecare dintre anteproiecte relevau argumente proprii nevoii unificării constituționale și a căilor de realizare a sa.

Prin urmare, în *Expunerea de principiu* la proiectul de constituție elaborat de Cercul de studii liberale⁶ „întocmirea unei alte constituții” era impusă de faptul că „Statul român ieșit din marele război este un stat aproape nou de clădit, nu numai că are adăugate noi teritorii și o populație mai numeroasă, formată din patru ramuri fiecare trăită sub alt regim, dar și fiindcă va trebui să existe într-o Europă nouă, în care războiul a produs prefaceri adânci, sociale și economice”. Principiile noului așezământ trebuiau „scoase de o parte din condițiile de existență proprii României Mari, iar pe de altă parte hotărâte de noua evoluție politică și socială a lumii civilizate”. Aproape în mod natural, pentru partidul întemeietor al lui Ion I.C. Brătianu, apărea ca o „dată fundamentală pentru viitoarea așezare a statului” situarea țării „încă în perioada eroică a consolidării naționale” și izolată „în mijlocul altor neamuri, într-o regiune cu un echilibru instabil”, care avea nevoie de „o politică unitară de stat cu caracter național”, ce, în plus, se justifica „din cauza tendințelor centrifuge spre înstrăinare care dăinuiesc încă în provinciile alipite”, și „pentru îndeplinirea misiunii sale europene, adică a valorificării energiei proprii ca factor de civilizație”. În această perspectivă, anteproiectul

⁶ Ante-proiect de Constituție întocmit de Cercul de Studii al Partidului Național-Liberal, cu o Expunere de principii de D. Ioanișescu, Biblioteca Cercului de Studii PNL, București, 1921, p. 6-7.

de „Constituție a României Mari” propunea caracterizarea „Regatul României este un stat unitar și indivizibil...” (art. 1). Proiectul liberal, care purta indubitabil amprenta evidentă a personalității, viziunii și acțiunii lui Ion I.C. Brătianu, se caracteriza printr-un puternic simț istoric și imbold civilizațional propriu, românesc, degaja o accentuată vocație unitară și exprima dorința unui efort creator comun determinant pentru un avânt al progresului general, identitar. Astfel, organizarea juridico-instituțională a noului așezământ, devenit al întregii națiuni române, pornea de la exigența de a ține seama, înainte de toate, „de condițiile speciale proprii” și presupunea respingerea „îndrumării viitoare... pe o bază internațională sau pe un antagonism de clase... sau sub forma copleșirii unor pături sociale de altele încă amorfe”. Ea se cuvenea a se înscrie în evoluția natural-organică a statalității românești, aflată încă într-o „perioadă eroică, cea a consolidării naționale, de care alte state au trecut de mult”, chemată să se exprima „într-o politică unitară de stat cu caracter național”, căreia se impunea spre a sigura „existența și propășirea neamului” și dimensiunea (ca statul, n.n.–M.D.) de a fi pe „larg democratic, directivă impusă de repercutarea prefacerilor din Europa, ca și de necesitățile de dezvoltare ale neamului însuși”.

Replica transilvană datorată lui Romul Boilă (cu precizarea că documentul exprima satisfacerea unui „îndemn personal” și reflecta „părerile personale”, dar în mod evident purta o poziție transilvană) considera că pentru provinciile unite adoptarea unei noi legi fundamentale era necesară având în vedere „dreptul lor la o nouă și unitară organizație a statului român”. Se invocau în acest sens prevederile *Rezoluției* Adunării Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 care instituiau o autonomie provizorie a Ardealului până la întrunirea Constituantei aleasă pe baza votului universal ori cele ale *Hotărârii* Sfatului Țării de la Chișinău care solicitau întrunirea unei

Constituante desemnată în temeiul votului universal, basarabeni renunțând la aceasta numai după ce au văzut că li s-a satisfăcut „fiindcă primul parlament al României întregite avea toate condițiile unei Constituante”. Nu în ultimul rând, „satisfacerea acestei considerațiuni este o chestiune de onoare pentru Națiunea română. Odată unirea primită de Vechiul Regat implică solidarizarea Națiunii întregi cu această chestiune”. Se recunoștea declarativ și în *Expunerea de motive* formulată la anteproiectul ardelean imperativul de a asigura „pentru totdeauna”, „viața de stat unitară și independentă a neamului românesc în hotarele sale etnice și istorice”, însoțit de datoria (corelativă) de consolidare a „statului român reîntregit compus din mai multe provincii și fracțiuni ale neamului românesc, care au trăit sub diferite stăpâniri și sub diferite raporturi de drept, având totodată un grad de cultură socială și economică deosebită”. Consolidându-se așezământul statal, se va desăvârși și „unirea sufletească a neamului român” și cu timpul vom ajunge „la unitatea națională absolută, un element indispensabil pentru existența statului român”.

Potrivit unei atari viziuni mai moderate, cu nuanțări și persistențe „regionaliste” în concret, anteproiectul omitea prevederea expresă a caracterului unitar al statului român considerând că „ceea ce de altminteri se cuprinde în principiul indivizibilității”, dar precizând că deoarece „unitatea unui stat nu se declară, ci trebuie să existe, sau dacă încă nu există trebuie făcută”⁷.

Anteproiectul de constituție pe filieră basarabeană, întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc cu o *Expunere de motive* de C. Stere, profesor

⁷ *Anteproiect de constituție pentru statul român reîntregit*, cu o scurtă expunerea de motive de Romul Boilă, Cluj, 1921, p. 37-38.

de drept constituțional la Iași, impregnat de idei sociale, era apropiat ca atitudine generală, însă diferit ca filozofie de cel transilvan și pornea de la considerentul că „Regatul Român, ca stat al întregului popor românesc, renăscut astfel prin afirmarea principiului de suveranitate națională, este ținut să-și rezidească edificiul politic pe această temelie, în conformitate cu normele noii ordini de drept public și cu obligațiile lui internaționale”. Cum Constituția din 1866 nu putea fi extinsă asupra provinciilor unite, fără voința lor expres și liber declarată, fiind în mod evident o „deosebire între suveranitatea colectivă a întregii Națiuni, din Regat și provincii, și organizația politică care privea numai viața de stat a vechiului regat” se impunea deci elaborarea și adoptarea unui nou pact fundamental. În plus, arăta C. Stere în *Expunerea de motive...* pledau în favoarea acestei soluții și alte două argumente de drept pozitiv (*de lege lata*). Mai întâi, rezoluțiile, atât cea a Adunării Naționale de la Alba Iulia, cât și cea a Sfatului Țării din Chișinău, au avut în vedere, prin chiar respectivele declarații de unire, convocarea unei constituante alese pe baza sufragiului universal, și chiar dacă astfel nu prevedeau bineînțeles vreo „condiție rezolutorie”, reclamau totuși îndeplinirea unei „îndatoriri ineluctabile, impusă de situații de drept și de fapt și a cărei nesocotire ar putea avea urmări grave”. Se adăuga apoi un considerent de drept internațional; era vorba de o obligație care reieșea clar „nu numai din declarația de principiu din preambul, dar și din însuși Pactul Societății Națiunilor. Tratatul internațional de la Paris din 1919–1920 au recunoscut unirea în virtutea dreptului la autodeterminare, cel privitor la Basarabia invocând chiar expres Declarația Sfatului Țării și au stipulat anumite „garanții sigure de libertate și de dreptate atât tuturor locuitorilor din vechiul regat al României, cât și celor din teritoriile de curând transferate, fără deosebire de rasă, limbă și religie”.

Ca o concluzie, Partidul Țărănesc credea că „numai o Adunare Națională Constituantă, anume convocată și aleasă sub toate garanțiile necesare de desăvârșită sinceritate și libertate a alegerilor, poate avea sarcina de a întocmi și de a vota noua constituție a Regatului”⁸.

În fine, din perspectiva bucovineană a anteproiectului elaborat și publicat de prof. Constantin Berariu de la Facultatea de Drept din Cernăuți, cum „Marele război” și „înălțătoarea întregire a neamului sub suveranitatea României” schimbaseră „esențial condițiunile de viață ale statului”, Constituția din 1866 „nu mai satisface necesitățile din cuprinsul Vechiului Regat” iar în părțile alipite „în bună parte nu era aplicată de autorități, încât acolo stăpânește mare dezorientare în privința vigoarei normelor Constituției românești în raport cu acele ținuturi”.

Și întrucât „criza de drept poate produce o criză de stat”, alt mijloc de a asigura o „constituție unitară pentru toată țara” nu exista decât „modificarea celei vechi sau înlocuirea ei cu una nouă”. Dincolo de considerente de ordin tehnic privind dilema în cauză, universitarul bucovinean invoca și două substanțiale argumente de ordin politic. Mai întâi, întrucât țara și numărul populației se măriseră, în urma mării uniri, într-o proporție atât de considerabilă, încât mai bine de jumătate din locuitori „nu a fost reprezentată la deliberările asupra vechii Constituții”, revizuirea sa parțială nu ar fi permis suplinirea acestui mare neajuns, ceea ce ar fi fost inechitabil. În plus, s-ar fi putut întâmpla, adaugă autorul „ca din unele părți să se tăgăduiască întinderea normelor nerevizuite și în ținuturile nou alipite ale țării,

⁸ *Ante-proiect de constituție întocmit de secția de studii a Partidului Țărănesc, cu o Expunere de motive* de C. Stere, Tipografia „Viața Românească” s.a., „Universala”, București, 1922, p. 15-16.

continuându-se neînțelegerile și nesiguranța în drept”. Devenea astfel „prudent și necesar” ca în Constituantă „să se pună în deliberare întreg complexul Constituției, înlocuindu-se cea veche cu una nouă, votată în întregime de reprezentanții din tot cuprinsul de azi al țării”. Consecința practică a unei atari opțiuni era evidentă: nimeni nu va mai avea cuvânt să facă rezerve față de noile norme ale legii fundamentale și toți vor trebui să se solidarizeze sub pavăza principiilor ei!

La compunerea anteproiectului de la Cernăuți s-au avut în vedere „principiile consfințite de doctrină și puse cu folos în practică în statele moderne, fondate pe principiul democratic temperat” iar noua constituție trebuia „să continue șirul mărețelor fapte din timpul renașterii politice ale poporului nostru, începută acum un secol, dând țării întregite fundamentul solid pentru întărirea și progresul ei în viitor”.

Nu în ultimul rând și în consonanță cu toate aceste considerente, acordând o atenție deosebită caracterelor juridice și simbolice ale României, în document se aprecia că la loc de frunte în noua constituție trebuia să-și găsească expresie „caracterul unitar și indivizibil al statului, cât și caracterul lui național românesc”⁹.

Așa cum s-a observat, toate aceste proiecte luau ca bază Constituția din 1866 și erau inspirate din principiile ei, iar cel al partidului liberal, cu unele modificări, a devenit Constituția României Mari din 1923¹⁰.

Toate aceste demersuri legau conținutul preconizatei legi fundamentale, pact național de nivelul de dezvoltare culturală a națiunii

⁹ *Noua Constituție a României. Reflexiuni și anteproiect de Constantin Berariu*, profesor-agregat la Facultatea de Drept din Cernăuți, extras din „Arhiva pentru drept și politică”, Cernăuți, 1922, p. 4-5, 16.

¹⁰ Paul Negulescu, George Alexianu, *Tratat de drept public*, tomul I, *op. cit.*, p. 227.

române reîntregită statal și care accedea astfel întărită la concertul european și internațional al statelor în primul rând național. Refuzând ridicarea noii construcții constituționale „pe bază internațională sau cea a unui antagonism de clasă”, anteproiectul național-liberal pune accentul pe exprimarea particularităților României aflată, „în faza eroică a consolidării naționale” și preocupată de nevoia de „a ajunge la o viață proprie unitară”. La rândul său, anteproiectul de la Cluj al prof. R. Boilă, cu reticențe evidente ținând de o percepție mai „regională”, sublinia necesitatea alcătuirii și punerii în vigoare „a unei constituții în raport cu gradul de cultură al națiunii” și educării politice a cetățenilor așa încât să conștientizeze și să-și exercite drepturile și îndatoririle consfințite de pactul fundamental al țării. Într-o perspectivă mai echilibrată, documentul cernăuțean al prof. Berariu propunea și consacra „principiul democratic temperat, conform cu gradul de cultură în care se găsește marea masă a populației statului”, în raport cu care se construiește pe conținut și viziune întregul său cuprins. Erau, în definitiv, patru viziuni juridico-culturale izvorâte din realitățile timpului, unite de dorința desăvârșirii unirii sub dimensiunea sa juridică, de drept pozitiv și spirituală, dar exprimând și reticențe și diferențieri de perspectivă. Sub imperiul comandamentelor definitorii ale timpului anteproiectele constituționale propuneau, într-o formulare mai mult sau mai puțin atenuată și perceptibilă, și o nouă „concepție” și „practică” de stat, de la cea a unuia „național unitar” și creator identitar, la cea de „social”, cosmopolit, ori preponderent neutral de partea tuturor și a niciunuia în mod deosebit. Elementul comun al abordărilor propuse consta în abandonarea poziționării pasive, mai precis re poziționării lor mărginite la o „activitate prea birocratică” a „statului modern” și trecerea la una activă, mergând de la stimulare până la implicare directă și efectivă în societate. Și în această privință se pot distinge clar, în registrul general de

concepție nuanțată aspecte de relativă indiferență, la altele aferente opțiunii social-solidariste și până la cea organicist-națională (aparent paradoxal, la noi liberală!).

Aceasta din urmă, care s-a impus în termeni juridico-instituționali avea în centrul său teza imperativului transformării statului într-o „forță activă, care să trezească inițiativa națională în toate domeniile sociale”; în consecință, atribuțiile acestuia urmau a fi nu numai „cele de ordin politic – de legiferare, de aplicare a legilor și de control al acestei aplicări”, ci și cele care îl converteau și într-un „organ superior de îndrumare și coordonare a întregii vieți sociale, culturale și economice”. Spre o atare împlinire se considera necesar, „pe de o parte, pe viitor, că numai statul va putea dispune de punerea în valoare a factorilor sociali și economici, ce interesează viața întregii comunități, ca bogățiile subsolului, generatorii de energie, monopourile de interes general etc., iar pe de altă parte, activitatea sa „se va baza tot mai mult pe o colaborare strânsă cu administrațiile locale și anume instituții speciale”. Asemenea idei, aferente bine-cunoscutei teze a dezvoltării „prin noi înșine”, aveau să-și găsească expresia în prevederile pactului fundamental din 1923 (precum cele privind proprietatea publică asupra bogățiilor subsolului) și ale legislației ulterioare (în frunte cu cea a valorificării în interes național a resurselor naturale).

Desigur, realizarea unei sinteze a lor și constituirea uneia general acceptate și valabile care să dobândească consacrare constituțională ar fi fost soluția ideală. Cum o atare ipoteză arareori se întâmplă în fapt, graba timpului și neînțelegerile politice au condus, în cele din urmă, după cum se știe, la impunerea și adoptarea, cu unele ajustări, în 1923, a anteproiectului național-liberal. Unele partide nu au votat proiectul, au boicotat votul, o serie de autori au criticat procedura de elaborare și adoptare sau au minimalizat inovările

aduse, dar astăzi, la 100 de ani de la intrarea sa în vigoare, constituția respectivă a rămas definitiv în istorie nu numai ca legea fundamentală a României Mari, dar și drept cea mai democratică și occidentală, constituind în multe privințe reperul de elaborare a celei de azi.

II. Unificarea legislativă – marea provocare a României Mari

Parte inseparabilă a continuării și consolidării procesului de desăvârșire a unității naționale, unificarea legislativă a completat-o pe cea constituțională și i-a dezvoltat semnificațiile reglementare și culturale în domenii specifice. Dincolo de implicațiile concrete, și mai ales din perspectivă centenară, este vorba de o experiență civilizațional-culturală juridică excepțională care își decantează pe deplin concluziile abia acum, și învățămintele astfel degajate constituie astăzi, ori ar trebui, adevărate repere care s-ar impune avute în vedere în afirmarea vieții juridice naționale în contextul complex al integrării europene și afirmării globalizării generale.

A. Codurile moderne – 1864; 1887 – „haină de împrumut, liber adoptată”

Prima codificare masivă aferentă unificării legislative care a urmat „unirii de bază” din 1859 s-a realizat prin elaborarea și adoptarea, la 1864, a codurilor: civil, de procedură civilă, penal și de procedură penală, în mare parte reproducând legiurile franceze de gen, cu unele influențe belgiene și italiene. Împrumutate de la națiuni latine „cu o mentalitate identică sau cel puțin foarte apropiată de a noastră” ele s-au împământenit prin larga contribuție a jurisprudenței și doctrinei juridice ajungând, treptat, dar relativ

repede la scara istoriei spre sfârșitul secolului al XIX-lea și mai ales în primele două decenii ale celui următor la o asimilare cvasideplină în cadrul societal și cel al mentalității generale. Fiind „haină de împrumut”, însă liber adoptată, bucurându-se de o acceptabilitate generală și considerată o pârghie importantă de exprimare a apartenenței europene și afirmare a progresului socio-instituțional, legislația modernă de inspirație neolatină a fost percepută de la începuturi ca una numai absolut necesară, dar și cea mai potrivită nevoilor și particularităților noastre. Spiritul juridic formalist, până la excesiv a fost considerat ca bine-venit în cadrul unui stat și pentru un popor mai puțin obișnuit cu disciplina și rigurozitatea raporturilor (juridice), dar dornic de a accede cât mai rapid la o viață modernă, de tip occidental, o civilizație a „statului de drept” și ordinii juridice.

B. O ocazie istorică ratată

Mulți cunoscători interbelici ai domeniului apreciau, cu deplin temei, că unificarea legislativă putea fi înlăptuită imediat după desăvârșirea celei politice, în 1918 și în contextul general generat de aceasta, concomitent cu cea constituțională și urmându-i procedul, prin „extinderea codurilor Vechiului Regat în provinciile eliberate”. Avantajele ar fi fost considerabile, dar istoria a ratat această ocazie unică. Aplicarea acestui sistem, care avea să se impună în cele din urmă, însă pe deplin abia la 15 septembrie 1943 (în privința Ardealului), ar fi fost posibilă și deosebit de utilă. În privința primei aserțiuni, pledează starea generală a momentului istoric: entuziasmul general împreună cu situația de completă răsturnare și fulgerătoare transformare a tuturor condițiilor de existență națională ar fi favorizat și „facilitat adoptarea în bloc a legiurilor românești, iar viața, în măsura normalizării, s-ar fi adaptat

cu ușurință noilor norme de drept”. Singurul inconvenient important al acestui procedeu era considerat „întârzierea înzestrării țării cu coduri moderne care ar fi fost cu certitudine amânată pentru multă vreme fără constrângerea necesității inexorabile a unificării”.

Referitor la desfășurarea efectivă a procesului, ca urmare a tergiversărilor provocate de disputele politice, dezbaterile doctrinare relativ sterile și resurecția regionalismului juridic, ea poate fi rezumată astfel: ceea ce la momentul unirii sau îndată după unirea politică ar fi fost posibil și util, mai târziu nu a mai fost cu putință decât parțial și cu mari inconveniente. Numai sub acțiunea energică a unor miniștri ai justiției puternic atașați ideii naționale, precum Constantin Hamangiu sau Valer Pop, trecându-se peste mari reticențe și îndârjite opoziții de multe ori politicianiste s-au făcut, treptat și cu insuficiențele și inconsecvențele de etape puternic marcate de conjuncturile concrete, pașii necesari aferenți procesului de unificare legislativă. Extinderea codurilor românești în Basarabia realizată în 1928 a fost considerată a fi fost posibilă „din cauza haosului legislativ ce am moștenit în acea provincie, haos de care toată lumea era bucuroasă să scape”; fără îndoială, era un aspect de percepție socio-politică, dar rădăcinile adânci țineau mai ales de persistența tradiției juridice naționale, apropierea legislației preexistente de sistemul neolatin european și predispoziția puternică de „recuplare”, revenire la o legislație pe deplin compatibilă deopotrivă cu realitățile și mentalitățile spațiului istoric. Referitor la extinderea legislației civile în Bucovina, desăvârșită în 1938, considerentele țin mai ales de existența unei experiențe legislative comune până la raptul Bucovinei la 1774 și de acțiunea consecventă, lămuritoare și pregătitoare a puternicului val juridic bucovinean românesc de la Cernăuți reprezentat de facultatea de drept, magistratură, barou și presă, în frunte cu cea de

specialitate. Rezistența „regionalismului juridic transilvan” întreținută și politic, dar explicabilă mai ales prin aspecte de tradiții și situații concrete, a marcat cel mai mult desfășurarea unificării juridice. Măsura inițială de extindere a procedurii penale în Transilvania a dat naștere la incertitudini și controverse „pe care nici anii de practică zilnică nu le-au putut înlătura și lămuri cu desăvârșire”. La o primă și comodă vedere, „Viața își reluase cursul firesc – pentru moment întrerupt de marile prefaceri istorice – și se îmbrăcase din nou în haina veche, de care nu putea fi despuiată de un gest autoritar. Așa se explică dârza rezistență ce i s-a opus reputatului C. Hamangiu – mare patriot și eminent jurist – care, în 1931, a încercat să realizeze unificarea prin extinderea legiurilor românești în noile provincii...”. Într-adevăr, directorul fondator al „Pandectelor Române” a elaborat un proiect de lege pentru punerea în vigoare, în tot cuprinsul țării, a legislației civile, comerciale și penale române pe care l-a supus unei largi consultări, în primul rând din partea instanțelor judecătorești, Baroului, Consiliului Legislativ și facultăților de drept. Punctele de vedere exprimate arătau o mare dispersare regională a înțelegerii perspectivelor de realizare a marelui act politico-juridic, inclusiv structurarea unei poziții favorabile recodificării susținută politic. Se adăuga astfel un fel de „clivaj” generațional, reprezentanții generației „Marii Uniri” și ideile lor rămânând treptat în istorie și afirmându-se deja cu vigoare opțiunile promotorilor modernizării europene mai depărtate de idealurile de la 1918 și mai interesate de boom-ul economic românesc din 1938. Totuși, bastionul tradiției și continuității specificului neolatin rămânea Înalta Curte de Casație și Justiție care, în avizul său, susținea că opera de modificare trebuia să ia ca bază legislația din Vechiul Regat „pentru că aceasta nu e mai prejos de aceea din noile teritorii, n-a fost impusă de stăpânire străină și are aproape în întregime izvoare și spirit latin” și, totodată, „prin aplicarea în timp de

aproape șapte decenii, ea s-a dovedit potrivită concepțiilor poporului român și s-a adaptat nevoilor lui fie prin modificări de texte, ori noi creațiuni, fie prin interpretări jurisprudențiale”¹¹.

Noii „bonjuriști” s-au manifestat în plan practic prin inițiativa ministrului justiției Grigore Iunian ce a transformat anteproiectul franco-italian de cod comun al obligațiilor și contractelor într-un proiect de lege și depus în 1930 la Parlament, care însă a fost respins ca urmare a criticilor formulate pe conținut, dar mai ales ținând de metoda de unificare astfel promovată, respectiv „traducerea de legi sau proiecte comune”. Văzută de unii ca o ocazie ratată ca România să devină „printre primele țări care să intre în mișcarea de unificare internațională a dreptului”¹², tentativa reflecta într-o anumită măsură și starea de confuzii și dezorientare ce se crease în privința acestei teme fundamentale a vieții naționale românești, percepută instinctiv ca absolut necesară, dar greu de acceptat ca formulă clară și efectivă de realizare.

C. O dezbatere națională: ce fel de unificare?

Dacă în privința necesității și chiar a urgenței unificării legislației a existat un consens la nivelul „oamenilor de drept”, referitor la metoda realizării acesteia s-au format două puncte de vedere fundamentale. Potrivit primului, susținut printre alții de A. Rădulescu, Constantin Hamangiu sau C.M. Sipsom, metoda extinderii codurilor din Vechiul Regat în celelalte

¹¹ Mircea Duțu, *Temeiuri juridico-instituționale ale României Mari*, Editura Universul Juridic, București, 2019, p. 35 și urm.

¹² E. Cristoforeanu, *Internaționalismul operei de unificare legislativă*, în „Curierul Judiciar”, anul XL, nr. 7 din 15 februarie 1931, p. 97.

provincii era cea mai adecvată și mai fezabilă, în timp ce în secundul, promovată de personalități precum: A. Otetelișanu, Al. Gane, Șt. Laday ori M. Eliescu, cu motivări relativ diferite, se propunea întocmirea de noi coduri, de unificare prin revizuirea temeinică și generală a codurilor în vigoare, pornind de la codurile fondatoare de la 1864 din România Mică¹³. Problema a cunoscut mai multe „runde” de dezbateri generale și etape de desfășurare: prima de punere a ei imediat după marea unire, apoi în anii 1926–1928, în urma discursului de deschidere a anului judecătoresc 1926/1927 al prim-președintelui Curții de Casație Gh. Buzdugan, urmată la începutul anilor 1930, cu ocazia publicării proiectelor de unificare din 1930 și 1931 ale miniștrilor de justiție Gr. Iunian și C. Hamangiu – primul constând în adaptarea proiectului franco-italian de cod al obligațiilor și contractelor, iar cel de al doilea pentru extinderea codurilor din Vechiul Regat în provinciile alipite și, în fine, după 1933 și după acest moment, în privința anteproiectelor elaborate și depuse la Parlament de Consiliul Legislativ. În prelungirea respectivei poziții academice, după nouă ani de la desăvârșirea statului național unitar și constatarea că 1927 fusese „anul tribulațiilor unificării noastre legislative”, la începutul lui 1928 s-au declanșat în presa juridică românească ample dezbateri naționale asupra acestui obiectiv fundamental al societății românești a timpului. Într-adevăr, după o serie de încercări și experiențe, se constata alarmist faptul că „Poporul român este preocupat de dezastrul acestei unificări, care i-a distrus întreaga lui justiție. Numai avem legi, nu mai avem tribunale, nu mai avem justiție, pentru că nepriceperea și

¹³ A se vedea: A. Rădulescu, *Unificarea legislativă*, în „Dreptul”, anul LV, no. 22, 12 iunie 1927, p. 175-176; V.C. Șerban, *Problema unificării noastre legislative*, în „Dreptul”, anul LV, no. 25, 3 iulie 1927, p. 199-200.

pripeala noastră în această operă mare a făcut din unificarea legislativă, un ghem de ață fină, cu care s-a jucat o legiune de pisici”. Totul era văzut altfel sub semnul urgenței, al imposibilității perpetuării situației, iar soluțiile avansate, deși se doreau grăbite în înfăptuire, rămâneau împărțite.

Pornind de la atari situații, Dem. I. Dobrescu, președintele Uniunii Avocaților din România, dar apropiat al conducerii și membru P.N.Ț., inaugura, prin chiar editorialul „1 Ianuarie 1928” din primul număr al acelui an al „Curierului Judiciar”, al cărui director era, dezbaterile și formula poziții teoretice nu lipsite de critici, dar și de disperarea impasului la care se ajunsese în materie. Adept al axiomei că pentru o unificare legislativă printr-o recodificare masivă se cer capacități profesionale excepționale (invocându-se chiar spusele lui Fr. Bacon potrivit cărora „secolul care ar fi capabil să dea un cod de legi, ar fi un secol inteligent” și, prin parafrază, susținându-se că „generația care ar putea să scoată un cod unic dintr-un amalgam de legislații variate, ar fi generația genială”) și colaborarea „tuturor oamenilor de știință socială generală și specială”, autorul constata, nu fără un anumit reproș cu aluzii de subînțeles, că „la noi s-au pus la contribuțiune numai juriștii și dintre juriști mai mult magistrați și dintre magistrați cei din Vechiul Regat”, prin natura lor tradiționaliști, în timp ce opera de unificare ar fi cerut un „spirit îndrăzneț, larg, cu multă cultură sociologică”, ceea ce transformase totul „într-o simplă comparație de texte și într-un simplu aranjament de controverse”. O atare lipsă de preparare științifică pozitivistă ar fi condus astfel „la soluția universală cu care se dezleagă ușor toate problemele grele” cea a „șovinismului judiciar al lui Thibaut” și ignorarea totală a „științei juridice și sociale a lui Savigny”, conform căreia o lege nu este o operă arbitrară, ci un fenomen social real, o plantă care trebuie să aibă rădăcini adânci în spiritul poporului pentru care se legiferează, iar o codificare nu trebuia să fie o operă

pripită. Distingând faptul că în dreptul privat legislația latină ar reprezenta spiritul juridic formal (care lucrează cu ficțiunile juridice, îngrădește pe judecător la urmărirea formelor și ca reprezentat al societății joacă un rol de arbitru), iar legislația engleză, germană și, într-o oarecare măsură, cea rusă ar încarna spiritul juridic moral (care face din judecător un reprezentant al „interesului general”, în numele căruia poate ridica din oficiu toate chestiunile necesare triumfului dreptății), se ajungea la concluzia că e greu să se realizeze o opțiune fermă și se prefera să se lase timpul să decidă. Din perspectiva unor asemenea delimitări și aprecieri se propunea un „program” în materie cu patru obiective principale: a) respingerea „șovinismului judiciar” ce ar presupune generalizarea dreptului Vechiului Regat, care nu ar corespunde nici spiritului intern, nici celui al nevoilor provinciilor și nici spiritului juridic mondial; b) este nevoie de timp îndelungat pentru studierea spiritului juridic al fiecărei provincii și o legiferare pe măsură; c) unificarea legislativă trebuia făcută de juriști din toate provinciile pentru tehnica judiciară, și din specialiștii în știința oricărui fenomen social; d) până la unificarea legislativă definitivă, opera de aplicare a legilor trebuia lăsată pe „mâna unor magistrați aleși și bine plătiți”, inconvenientele pluralității legilor fiind compensate cu aplicarea lor de o magistratură superioară¹⁴.

Ca o reacție asupra punctelor de vedere exprimate de Dem. I. Dobrescu și cu aprecieri proprii asupra temei, C. Xenii [apropiat al lui Take Ionescu] („Problema Unificării Legislative. Reflexii asupra articolului D-lui Dem. I. Dobrescu”, „Curierul Judiciar”, 15 ianuarie 1928) respingea *de plano*

¹⁴ Pe larg, în: Mircea Duțu, *Un secol de stat unitar și drept național (1918–2018). Perspective istorice cultural-științifice*, Editura Academiei Române/Editura Universul Juridic, București, 2018, p. 44-60.

concluzia că spiritul juridic latin nu corespundea nici cu spiritul poporului nostru, nici spiritului timpului respectiv. Bănuind în tentativa de „denigrare” a unificării legislative și încrederea în spiritul moral (?) germano-austriaco-maghiar „vreun interes politic de partid ardelean” (Dem. I. Dobrescu era membru P.N.Ț., aflat atunci în plină ofensivă de preluare a guvernării, n.n.–M.D.), autorul pornește de la faptul că o asemenea problemă nu trebuia rezolvată „numai de comisii mixte de avocați și magistrați, nici de savanți”, legislația nefiind în primul rând o problemă de erudiție, ci una de înfăptuire cu participarea „oamenilor politici, a spiritelor clare și cuminți, practice și hotărâte”. De aceea, ea trebuia să pornească „înainte de orice și mai presus de orice” de la „principii de ordin politic și național” și trebuia să fie inspirată „mai întâi de nevoile superioare ale existenței neamului, ca neam *unificator și unitar*, iar nu de la speculațiuni metafizice interminabile care zăpăcesc spiritele și zădărnicesc realizarea operei”. Era dat ca exemplu, în acest context, celebrul Cod Napoleon, care nu a fost întocmit de „cei mai mari cărturari filosofi juridici ai timpului... ci de juriști practici, dublați de oameni politici”! Invocând părerile autorizate ale lui A. Rădulescu, D. Alexandresco ori G. Buzdugan, el argumentează superioritatea Codului francez asupra celui austriac și potrivirea lui pentru realitățile românești. În consonanță cu atari aprecieri se concluzionează că „mijlocul cel mai potrivit pentru unificare este introducerea legislației din vechiul Regat în noile teritorii”, soluție dictată de o sumă de considerente juridice, politice și naționale.

O operă de unificare care durează prea mult vădește o slăbiciune națională; interesele locale trebuie să se plece în fața acesteia și să accepte interesul național; chiar cu defecte, o legislație unificată e preferabilă uneia fragmentate, întemeiată pe tradiții istorice diferite. Așadar, C. Xenii, discipol al lui Take Ionescu, conchidea că era nevoie de o operă de unificare cu caracter

latin, una care, „din punct de vedere al unității sufletești, întrece în importanță valoarea pur juridică a problemei”. În această amplă și importantă dezbatere națională, „*părerile*” *juriștilor din Ardeal* au fost exprimate în primul rând de jurisconsultul clujean dr. Ștefan Laday în articolul *Problema Unificării Legislative* (publicat în „Curierul Judiciar” din 5 februarie 1928). Ei acceptau ca teză generală că baza unificării dreptului civil în România reîntregită trebuia să fie Codul civil din Vechiul Regat, sub rezerva păstrării instituției cărților funciare, „baza proprietății și creditului întreg”, care reprezenta un progres juridico-practic indiscutabil câștigat definitiv pentru această provincie românească alipită. Cu asemenea precizare concluzia era clară: nu era nimic mai firesc, decât unificarea în baza Codului francez de la 1804. Se dezvolta astfel o redutabilă și convingătoare pledoarie în favoarea acestui cod „care a transformat dreptul civil feudal într-un drept democratic, a creat bazele sigure pentru egalitatea cetățenilor, pentru libertatea individuală și socială, pentru dobândirea pământului și în general pentru structura economiei și dreptului... el a transformat într-o realitate vie visurile marilor filantropi, le-a dat viață și eficacitate, contribuind astfel la crearea întregii noastre societăți moderne”.

Un alt argument în susținerea unui atare punct de vedere era acela că, în mod cert „o națiune care a acceptat odată Codul Napoleon, nu poate să-l mai abandoneze decât în cazul când, din puterile sale proprii, poate crea un alt cod, mai bun, mai complet și mai potrivit stării sale politice, morale și economice”. Or, un atare demers ar fi cerut mult timp, cel puțin 25 de ani aprecia distinsul jurisconsult, ceea ce România vremii nu-și putea permite, mai ales având în vedere condițiile socio-politice concrete și conjunctura internațională aferentă. Într-o asemenea situație era de ales între codurile civile francez și austriac? Răspunsul se impunea a fi nuanțat, dar rămânea

unul singur: „dacă ținem socoteală de tradițiile, simpatiile și situația politică a poporului român, nu putem alege decât Codul Napoleon”. Ambele aveau aceeași valoare doctrinară și practică. Superioritatea codului austriac privea numai măreția cărților funciare, în timp ce cel francez se situa deasupra sa prin faptul că jurisprudența îl completase și modernizase admirabil. Se mai remarcă apoi un aspect important: supralicitarea nefondată de către regățeni a (pretinsei) diferențe legate de „spiritul latin”, ambele coduri în discuție fiind produsul acestuia, chiar și cel austriac „n-a luat aproape nimic din dreptul german, fiind, în realitate, bazat în întregime pe dreptul roman”. Așadar, numai instituția cărților funciare avea altă origine, impusă din rațiuni practice ulterioare, respectiv cerința marilor capitaluri pentru a da bază sigură creditului, fiind instituite astfel registrele funciare. În numele juriștilor ardeleni, dr. Ștefan Laday concluziona că „îndată ce este cert, că nu putem alcătui în scurt timp un cod propriu, nu ne rămâne alt expedient, decât să întindem în tot Regatul după o revizuire temeinică, Codul civil din vechiul Regat”, și aceasta „Nu pentru că e mai «latin» sau «mai bun» decât celelalte sisteme de drept civil, ci pur și simplu că România trăiește de 60 de ani sub regimul lui și este mai firesc ca populația părților alipite să se conformeze codului din Vechiul Regat, decât ca sâmburele țării să se supună unor legi particulare”, invocând ca argument de drept comparat faptul că în toate țările succesoare fostei monarhii austro-ungare „s-au instituit comisii, se adună material și se fac lucrări în vederea unificării legislației; nicăieri nu s-a putut ajunge la o soluție a problemei, tocmai pentru că nu-i așa de lesne”¹⁵.

Ca un fel de sinteză și concluzii generalizatoare intervenția avocatului ardelean devenit regățean, Valeriu Roman, aducea un plus de moderare în

¹⁵ I.I. Cetățeanu, *Unificarea legislativă*, în „Dreptul”, anul LVI, no. 5, 5 februarie 1928, p. 35.

înțelegerea subiectului. Adoptând teza lui A. Rădulescu în privința necesității unificării – întemeiată pe ideea unității naționale și ce a durabilității statului român –, acesta exprima, într-o analiză proprie, teza privind modul cum aceasta trebuia îndeplinită. Astfel, pornindu-se oarecum de la constatările lui Dem. I. Dobrescu privind existența unor „spirite juridice” diferite în marile provincii istorice românești, el ajungea la consecințe diferite în privința perspectivei de realizare a unificării legislative. Referitor la mentalitatea juridică din ținuturile aferente ocupației austro-ungare se constata că acolo concepția *statului juridic* ar fi admis prevalarea „dreptății materiale” reducându-se la minimum formalitățile¹⁶.

Cu toate acestea, românii din această regiune și-au format o idee proprie asupra dreptului care nu era fidelă reoglindire a mentalității juridice a stăpânilor, una care era dublă, alta în fond și alta în formă iar această parte a patrimoniului lor intelectual doreau să o aducă drept contribuție la opera de unificare legislativă. În Vechiul Regat întemeietorii statului modern și independent român dându-și seama de spiritul „viu, expansiv, guvernat de patimi” al poporului au găsit, în mod inspirat, în formalismul francez „cea mai puternică garanție a echilibrului juridic, care este temelia tuturor statelor moderne”. Puterea „disciplinatoare a formalismului legal” a fost cea mai potrivită soluție de modernizare a societății românești, iar abandonarea sa ar fi fost foarte grea și fără motive întemeiate. În fine, vechea stăpânire țaristă s-a manifestat prin brutalitate, dreptul fiind mai mult o mască, o aparență a culturii occidentale. Așa se face că în Basarabia autoritatea dreptului a fost în așa măsură nesocotită încât cei oprimați nici nu s-au putut gândi să se încadreze ideii dreptului, această forță regulatoare a societății fiind numai o

¹⁶ Valeriu Roman, *Asupra unificării legislative*, în „Curierul Judiciar”, 25 martie 1928, p. 1.

himeră, un izvor de nedreptăți sociale. „Dușmănind ideea dreptului, au abandonat acest teren de știință și s-au atașat studiului sociologic”, de aici extraordinara sensibilitate față de problemele sociale și aproape totala lipsă de interes față de problemele juridice. Desigur, aceste mentalități și practici nu existau în stare pură și nu se manifestau separat, fără influențe reciproce, ci cunoșteau importante aspecte intermediare. Așa stând lucrurile, autorul se pronunța pentru soluția extinderii „așezămintelor juridice ale Vechii Țări, opera geniului de creațiune și de adaptare a românilor înaintași”, ceea ce ar conduce la restabilirea continuității românești, dar acest fapt să se „producă metodic”, „să se unifice deodată toate legiurile, de drept substanțial și proceduri, din același domeniu juridic, dar să se mențină instituțiile juridice utile ale părților alipite, cu încadrarea lor corespunzătoare în noul sistem”.

D. Unificarea prin codificare – o opțiune, în primul rând regală!

În *Prefața* la lucrarea din 1937 mai sus citată fostul ministru al justiției V. Pop dezleagă în mare parte „enigma” opțiunii pentru desăvârșirea unificării legislative pe calea adoptării de noi coduri. „Cuvântul Majestății Sale Regele Carol al II-lea, izvorât din cea mai adâncă cunoaștere a realităților și dintr-un simț politic desăvârșit – nota acesta – a pus capăt unor frământări ce puteau deveni dăunătoare, reîndrumând unificarea legislativă pe calea normală a realizării noilor coduri, deja în fază de avansată elaborare”.

Dorința personală de a rămâne în istorie precum Napoleon prin Codurile sale, sentimentul ambiției de a crea coduri moderne și perfecte și relativa indiferență față de tradiția locală ce domina tânăra generație de juriști, mai ales pe cei care activau în Consiliul Legislativ, au făcut astfel ca recodificarea să fie considerată calea cea mai potrivită de realizare a unității

juridice depline și de ridicare a dreptului pozitiv la un nivel înalt de elaborare, în consonanță cu cele mai moderne reglementări de drept comparat. Ambiția de a crea „coduri moderne și perfecte”, pornind de la ultimele cuceriri ale doctrinei și legislației și ignorând, pe cât posibil, poate și din dorința de tratare egală a diferitelor legislații în vigoare, a ceea ce exista, s-a exprimat practic și în elaborarea și adoptarea Codului penal și a Codului de procedură penală, intrate în vigoare la 1 ianuarie 1937.

Întâiul proiect a fost depus la Parlament în 1928, iar al doilea în 1923; ambele au fost retrase de guvernele ce s-au succedat, astfel că abia proiectul depus în 1934 a putut fi pus în discuție, dezbătut și adoptat de Corpurile legiuitoare. Așa cum s-a precizat în istoricul lor, toate respectivele proiecte au fost „în primul rând opera Consiliului Legislativ, ajutat de consilieri temporari și membrii comisiunii parlamentare instituită în 1933 cu delegați ai tuturor partidelor”. Așadar, o lucrare complexă, la întocmirea căreia s-au angajat și au contribuit, deopotrivă, marii specialiști ai domeniului și reprezentanții corpului legiuitor național, într-o mobilizare generală și conștientă.

Ca operă generală a inteligenței juridico-politice românești a timpului recodificarea penală a reușit să ajungă la și să cristalizeze formulele corespunzătoare menite să păstreze și exprime „unitatea de concepție și de doctrină” necesară unui cod, ca expunere sistematică a unei materii legislative complexe.

Deosebit de elocvente rămân pozițiile (teoretice) manifestate asupra semnificațiilor momentului legislativ de către cei doi miniștri ai justiției direct implicați în înfăptuirea actului: Mircea Djuvara, sub ministeriatul căruia a avut loc intrarea în vigoare și, respectiv, Valeriu Pop, cel în funcție la data votării și promulgării lor. Desigur, a contat în această privință nu numai raportarea conjuncturală, dar și dimensiunea predominantă a personalității

fiecăruia – primul, profesor universitar, filosof neokantian al dreptului, secundul, avocat, om politic liberal și militant pentru înfăptuirea și consolidarea mării uniri.

Astfel, pentru M. Djuvara noul cod penal Carol al II-lea reprezenta o „încercare la sinteză a principiilor consacrate de știința penală modernă și a progreselor legislative și jurisprudențiale” și care diferea mult de „codurile care au dominat represiunea până azi în România”. O atare rupere cu tradiția și noutate ideatică impuneau și „se simțea nevoia” ca „pentru înlesnirea înțelegerii și aplicării lui”, „de comentarii, de coordonare științifică a textelor și de precizare a intențiunii urmărite de legiuitor”, ceea ce a justificat întreprinderea și publicarea în răstimpul 1937–1939 în mai multe volume a monumentalei lucrări *Codul penal Regele Carol II. Annotat* (realizat de un reprezentativ colectiv de specialiști, practicieni și teoreticieni ai domeniului)¹⁷.

În privința perspectivei omului politic și militantului pentru unire V. Pop recodificarea și adoptarea codurilor noi se înscria în logica unificării legislative pe calea noii legiferări, „strădaniile concentrându-se în primul rând asupra unificării legiuirilor penale”, rezultând astfel două coduri – penal și de procedură penală – care se remarcă, cel puțin în concepția promotorilor lor prin „caracter național și modern”¹⁸.

Criticate de a fi fost rupte de tradiția și realitățile românești, acestea, și în special procedura (care avusese ca model legea ungară în materie), au fost supuse unor modificări rapide, mai ales în sensul revenirii la reglementări

¹⁷ Mircea Djuvara, Ministrul Justiției, *Un cuvânt înainte, Codul penal Carol II. Annotat*, vol. I, Partea generală (art. 1–183), Editura Librăriei SOCEC&Co. S.A., București, 1937, p. V.

¹⁸ Valeriu Pop, fost Ministru al Justiției, *Prefață, Codul penal Carol II. Annotat*, vol. I, *op. cit.*, p. VII și urm.

anterioare. În plan mai larg, în cadrul respectivelor dezbateri, se arăta că „această experiență nefericită... ne-a adus totuși folosul să deschidem ochii asupra primejdiei de a părăsi tradiția latină”¹⁹, declanșând astfel problema „pericolului înstrăinării codurilor” cu consecința că în elaborarea codurilor dreptului privat s-au abandonat anteproiectele deja întocmite și s-a trecut la redactarea altora noi. Respingându-se teza marilor salturi și cea a ruperii legăturii cu trecutul, se opta acum pentru „un moderat pas înainte”. Aceasta însemna să se pornească de la codurile Vechiului Regat „stâlpi de căpetenie ai dreptului românesc în jurul cărora s-a clădit timp de 75 de ani admirabila construcție a doctrinei și jurisprudenței băștinașe”, să se țină seama de noile coduri și proiecte moderne, să se introducă modificările cu atenție, în spiritul nostru tradițional, coordonând în același timp dispozițiile preluate din legile provinciale (îndeosebi cartea funciară) și îmbinând dezideratele doctrinei cu exigențele practice. În acest spirit și dintr-o atare perspectivă au fost definitivare textele, adoptate și promulgate, ale Codului comercial (1938), Codului civil și Codului de procedură civilă (1939), a căror punere în aplicare, inițial prevăzută pentru 1 martie 1940, a fost amânată în mai multe rânduri până a trece, în cele din urmă, din cauza împrejurărilor politice, direct în... istoria dreptului! Pe lângă faptul de a fi considerată de înfăptuitorii săi „cârmuită de o concepție a cărei superioritate nu putea fi tăgăduită”, unificarea dreptului privat se realiza prin coduri a căror intangibilitate nu era susținută și nici proclamată. Dimpotrivă, acestea erau privite ca „lucrări deschise”. Cu prilejul promulgării lor ministrul justiției, V. Iamandi, făcea următoarele precizări: „Nu avem pretenția absurdă că această lucrare este

¹⁹ *Unificarea dreptului privat român*, Editorial, „Pandectele Române”, partea a IV-a, 1940, p. 1.

perfectă, pentru că nimic din ceea ce se realizează în domeniul legislativ ca și în celelalte domenii de activitate, nu poate să poarte pecetea desăvârșirii. Aplicarea lor în timp, față de realitățile noastre juridice și față de nenumăratele probleme ce se vor pune pentru a le soluționa, ea singură va arăta care sunt părțile lui definitive și care sunt acelea care necesită unele modificări”.

Așa cum arătam anterior, din cele 5 coduri elaborate și promulgate în anii 1930 numai 2, cele „penale”, au intrat în vigoare și care, cu o serie de modificări, completări și adaptări, aveau să dăinuie până în 1969. În materia dreptului privat, Codul civil și Codul de procedură civilă de la 1864 și, respectiv, Codul comercial din 1887 au cunoscut de-a lungul timpului numeroase și succesive modificări, rămânând în vigoare până în octombrie 2011. Din toate aceste evoluții ale istoriei lecția care se poate trage nu este una dintre cele mai măgulitoare pentru efortul teoretic de perfecțiune în elaborare, ci, dimpotrivă, ne arată că, cel mai adesea, conjunctura politică și întâmplarea concretă rămân biruitoare. În orice caz însă, recodificarea din anii 1930 nu a rămas fără nicio rezonanță peste timp, inclusiv în plan legislativ. Partea privind societățile comerciale din Codul comercial Carol al II-lea a fost preluată și formează substanța Legii nr. 31/1990 privind societățile comerciale, iar multe din instituțiile și reglementările din Codul civil 1939 se regăsesc în articolele și paragrafele celui în vigoare. Din păcate însă ceea ce era de ignorat, de învățat și de reținut din această experiență nu au fost avute în vedere și în cea de-a treia recodificare din 2009.

III. Explicația prof. Mircea Djuvara.

Încercând o explicație asupra „întârzierii cu care s-a înlăptuit o reformă atât de necesară” mai ales în Ardeal și la definitivarea sa *in extremis* prin decretul-lege nr. 389 din 22 iunie 1943 (pentru extinderea legislației civile și comerciale din Vechiul Regat în Transilvania), pus în aplicare de la 15 septembrie același an, Mircea Djuvara, distins profesor universitar de filosofia dreptului și fost ministru al justiției, oferea o perspectivă aparte asupra modului de desfășurare a întregului proces de unificare legislativă²⁰. Cu precizarea prealabilă că asemenea cauze „nu sunt întotdeauna bine cunoscute”, reputatul om de drept considera că situația „a fost mai ales provocată de nevoia de a menaja unele susceptibilități ale valoroasei generații de juriști români care au fost, în mare parte, împreună cu preoții, conducătorii naționali ai poporului nostru de dincolo până la Unire. În genere acești juriști nu cunoșteau decât legislația veche și simțeau o mare greutate de a se adapta în practică alteia noi, la o vârstă câte odată destul de înaintată”. Dintr-un atare motiv s-ar fi căutat „un mijloc care să pună pe picior de egalitate pe juriștii de peste munți și pe cei din vechiul regat”, găsit „în pregătirea unei legislații cu totul nouă pentru toată lumea, cu pretenția de a fi mai perfectă, atât în materie civilă, comercială și procedurală, cât și în materie penală”. O atare abordare a fost considerată de guverne și oameni politici „că era vorba mai mult de un pretext pentru a scăpa de o greutate; în urmă însă intervenind așa-zii juriști savanți, pretextul a devenit un scop luat în serios”. Pe fondul problemei, soluția unificării prin extinderea legislației din Vechiul Regat, cu unele

²⁰ Mircea Djuvara, *Desăvârșirea unificării noastre legislative*, în „Viitorul”, anul al 60-lea, nr. 173, luni 28 iunie 1943, p. 1-2.

ajustări și dezvoltări, așa cum avea să se dovedească în cele din urmă și în practică, a fost cea mai fezabilă. „Negreșit, aprecia universitarul bucureștean, ca orice legislație aceasta avea și defectele ei. Dar aceste defecte, când erau prea grave, puteau fi ușor înlăturate prin legi parțiale și nu duceau nicidecum la necesitatea unor noi codificări generale; același lucru se poate spune și despre nevoia de a introduce unele noi instituții, cum e, ca exemplu tipic, acela al cărții funduare”. În aceeași logică de evaluare a realităților legislative românești ale timpului, se remarcă apoi că o modificare generală a vechii legislații s-a arătat a fi mult mai grea decât apăsarea la prima vedere, proiectele prezentate în acest sens fiind pe rând modificate și amânate. Referitor la noile coduri penal și de procedură penală din 1936 „puse pripit în vigoare, se dovedește tot mai mult azi că sunt departe de a corespunde așteptărilor pe care mulți le-au pus în ele”. Într-o paranteză fie scris, această din urmă apreciere venită tocmai de la ministrul justiției în funcție care a girat intrarea în vigoare a celor două coduri pare mai degrabă o *mea culpa*, cu rezonanțe dintre cele mai diverse! În fine, „punerea în vigoare a unei mari codificări cu totul nouă” (aluzie directă tot la experiența deceniului patru al secolului trecut, respectiv la noile coduri civil, comercial și de procedură civilă „Carol al II-lea”, deja promulgate, dar care nu au mai ajuns a fi puse vreodată în aplicare) era considerată precum întotdeauna „un pas primejdios în viața juridică a unei țări; căci ea vine fără adaosul viu al unui vechi țesut de jurisprudențe care să o lămurească și să o completeze, lăsând astfel viața practică juridică, pe o vreme destul de îndelungată, într-o incertitudine care nu-i poate în nici un fel prii”. Încercând să conchidă explicația sa tot printr-un argument de „antropologie juridică”, Mircea Djuvara constată că „De la 1918, însă, până azi, noi generații de juriști români au crescut și peste muniți în spiritul legislației noastre. Astfel, motivul real pentru care s-a tot amânat

unificarea noastră legislativă, pe calea normală a extinderii legiurilor din Vechiul Regat, nu mai are aceeași putere azi ca înainte” și în plus și ca nou argument situația Transilvaniei mutilată teritorial în urma diktatului de la Viena din 30 august 1940. „Din contra, noile evenimente din 1940 au însuflețit încă și mai mult sentimentul național la toți reprezentanții adevărați ai poporului nostru de pretutindeni și au provocat, desigur, și dorința românilor de peste munți ca aplicarea legislației maghiare să înceteze cât mai curând”. Cu precizarea că „unificarea totală legislativă” rămânea, deocamdată, tot una parțială, rămasă la spațiul transilvan aparținător atunci României, o bună parte a acestuia fiind ocupată de Ungaria, abia după război și înlăturarea consecințelor diktatului de la Viena putându-se vorbi de o atare împlinire.

Citită în această „cheie” (cvasisuprarealistă!) unificarea legislativă interbelică ne apare deosebit de expresivă pentru multe din racilele unor fenomene care revin și se manifestă și astăzi, sub alte forme în viața publică, amintind rolul dezagregator al unui „regionalism” cu rădăcini seculare, dar cu persistențe nejustificate.

IV. Concluzii posibile.

Unificarea constituțional-legislativă a constituit un act politico-juridic de importanță majoră al perioadei interbelice care, prin aspectele tehnico-științifice implicate de realizarea efectivă și opțiunile conceptuale astfel exprimate, a reprezentat, totodată, o experiență de civilizație și cultură juridică importantă. Prin natura sa instituirea unui regim constituțional unic la nivelul întregii țări s-a impus rapid, pe calea adoptării noii legi fundamentale din 1923, care reprezenta o continuare și adaptare la noile condiții interne și internaționale a pactului organic din 1866 și cuprindea ca

repere caracterelor de stat suveran, național unitar și indivizibil ale statului, un regim moderat al drepturilor și libertăților fundamentale și principiul monarhic echilibrat. Dezbaterile teoretice și dezvoltările doctrinare aferente, mai ales cele ale anteproiectelor avansate în acest context, au jucat un rol limitat, sub impulsul generat de însemnătatea mării împliniri naționale. În același timp, în spirit asemănător și cu puternice implicații culturale s-a realizat unificarea judiciară prin extinderea organizării existente în Vechiul Regat, cu mici ajustări în toate celelalte provincii reunite, precum și generalizarea folosirii limbii române în justiție, născându-se astfel o experiență practică extraordinară. Cum imensa majoritate a magistraților din noile jurisdicții instituite în Transilvania, Basarabia și Bucovina, prin forța împrejurărilor concrete, proveneau din Vechiul Regat și erau formați cu cunoașterea și în spiritul legislativ de aici, au trebuit să aplice în mare parte o legislație regională (locală) diferită și prin această originală mixitate s-a realizat o anumită unitate. Spre desăvârșirea procesului era absolut necesar să intervină și unificarea la nivelul reglementărilor de drept pozitiv. Așa cum remarca prof. A. Ionașcu în studiul său consacrat problemei, în perioada interbelică unificarea legislativă, și în special metoda de unificare, a preocupat aproape constant pe juriștii noștri, dând naștere unei bogate bibliografii și uneori unor interesante dezbateri de ordin științific și tehnic. Metoda extinderii pare a fi fost îmbrățișată mai mult de reprezentanții magistraturii, pe când cea a revizuirii cu precădere de exponenții barourilor și de cei ai Consiliului Legislativ. Profesorii facultăților de drept s-au împărțit între cele două curente, cu excepția celor de la Universitatea din Cluj și de la Facultatea de Drept din Oradea care, în mod unanim și constant, au susținut teza unificării printr-o largă și temeinică revizuire.

Divergențele de opinii între susținătorii celor două metode n-au fost în general însă așa de mari cum s-ar putea crede. În primul rând, toți juriștii noștri inclusiv cei din Transilvania au recunoscut că unificarea trebuia să se facă luând drept bază a lucrărilor codurile din Vechiul Regat, în special în materie civilă, după cum asemenea, aproape toți juriștii noștri care s-au ocupat mai de aproape de problema unificării, au recunoscut că o revizuire a codurilor din Vechiul Regat era necesară. De altfel, aceasta și explică faptul că mulți dintre partizanii metodei extinderii nu vedeau în ea decât o soluțiune provizorie, impusă de urgența națională și politică a unificării, admitând că ulterior unificarea va trebui să fie urmată de o revizuire a codurilor. Deosebirile de păreri s-au afirmat însă în mod mai accentuat atunci când a fost vorba de a se preciza întinderea și importanța operei de revizuire. Pe când unii se mulțumeau cu o revizuire parțială, pentru introducerea câtorva din instituțiunile „dreptului transilvănean” socotite superioare, alții reclamau, din contra, o revizuire generală și temeinică. De asemenea, dacă unii socoteau că cele două probleme, unificare și revizuire, pot fi scindate și rezolvate succesiv în timp, ceilalți susțineau că ambele chestiuni nu pot fi soluționate decât concomitent, altfel producându-se perturbări mai grave chiar decât întârzierea unificării. Prin urmare, s-ar putea conchide deci că juriștii noștri, de acord în general asupra necesității unificării legislative și a unei revizurii a codurilor din Vechiul Regat, – care se recunoștea că trebuiau luate drept bază a lucrărilor de unificare, – se deosebeau numai în privința întinderii operei de revizuire și în privința posibilității de soluționare separată a celor două probleme: unificare și revizuire²¹.

²¹ Aurelian R. Ionașcu, *Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919–1941)*, în „Pandectele române”, 1942, partea a IV-a, p. 151–152.

Asemenea experiențe ale unificării constituțional-legislative, sistemului și practicilor judiciare, precum și a viziunilor științifico-culturale au stimulat și dinamizat emergența științei dreptului și culturii juridice naționale, confirmând valabilitatea opțiunii pentru modelul neolatin și tradițiile astfel generate ale modernității românești. Impunerea, în cele din urmă, mai ales prin forța evoluțiilor organice, a modelului propriu de dezvoltare juridică deja existent în Vechiul Regat, structurat post 1859 ca unul de continuitate romanică și constituit prin împrumuturi vest-europene (neolatine belgiene, în materie constituțională, franceze în cea a dreptului civil și dreptului penal, italiene în privința dreptului comercial) din nevoie internă și liber asumate s-au înscris în aceeași logică istorică și dinamică a dezvoltării juridice. Ele au prefigurat reperele inconfundabile ale modelului național de devenire juridică care s-au dovedit valabile și persistente în timp, sub forme și cu ipostaze diferite, ce se cer consolidate și nuanțate în semnificațiile lor în prezent, în noul context al globalizării accelerate. Apartenența la sistemul juridic continental european, tradițiile neolatine, spiritul juridic de aceeași stirpe, continuitatea organică și celelalte fundamente ale identității proprii reprezintă factorii de reziliență și manifestare juridică viabilă.

Dacă se poate vorbi de o școală românească de drept recunoscută și care să conteze în dialogul juridic internațional de idei, aceasta s-a format și manifestat în perioada interbelică exprimând comandamentul apărării prin drept a marilor valori ale timpului: pacea, statul național unitar, cooperarea internațională, egalitatea în drepturi, ordinea juridică internațională. Trinomul N. Titulescu, V.V. Pella și P. Negulescu, cu contribuțiile lor bine-cunoscute, constituie marca juridică românească cea mai profundă, manifestată în planul dreptului internațional și apreciată ca atare, urmată

ulterior de simple rezonanțe mai mult sau mai puțin trecătoare (precum constantele dreptului, un pandectism întârziat, adoptat din dorința unei neutralități ideologice, în speranța unui liberalism disimulat și/sau reflex al unui mimetism generat de circumstanțe trecătoare).

Last but not least și școala juridică românească de la Cluj s-a fondat, în 1919, la fel ca și Universitatea, după „modelul Strasbourg” prin contribuție națională, decanul întemeietor profesorul de drept comercial Vasile Dimitriu provenind de la Iași, și fondatorii săi reprezentând astfel o sinteză a învățământului superior român de drept, cu experiențele și aspirațiile sale de unitate și progres științific.

Iar profesorul Vladimir Hanga (1920–2013), ale cărui personalitate și operă constituie pretextul evocator al rândurilor de față, reprezintă, inclusiv prin preocupările și contribuțiile sale, o expresie și o ilustrare a aceleiași mișcări organice de afirmare prin unitate, diversitate și continuitate a științei dreptului și culturii juridice românești.